

ПРАВОВА ПРИРОДА СТРАХУВАННЯ БАНКІВСЬКИХ ВКЛАДІВ

Паши́сва В. А.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

У статті досліджується правова природа системи страхування банківських вкладів, встановлено місце страхування банківських вкладів у системі права, виявлено співвідношення страхового законодавства й законодавства про страхування вкладів.

Ключові слова: страхування банківського вкладу; система страхування банківських вкладів; Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

Система страхування вкладів є одним із ключових інститутів підтримання стабільності банківської системи. В Україні така система представлена Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, який створено за Указом Президента України № 996/98 від 10 вересня 1998 р. Фонд функціонує починаючи з кінця 2001 року на засадах, установлених Законом «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» [1].

Прийняття спеціального закону, що встановлює правові, фінансові й організаційні основи системи обов'язкового страхування вкладів фізичних осіб в Україні, істотно змінило систему чинного законодавства. Однак багато правових питань страхування вкладів дотепер залишаються невирішеними.

Головна проблема полягає у тому, що на сьогоднішній день відсутнє законодавче визначення системи страхування вкладів як інституту, не встановлене його місце в праві. Даний інститут як правило розглядається в загальному зв'язку із сукупністю фінансово-правових норм, що регулюють відносини в банківській сфері, які мають публічний характер [2]. У той же час єдина доктринальна концепція та законодавче закріплення вказують на співвідношення загальних положень страхового законодавства й законодавства про страхування банківських вкладів відсутні.

Економічні аспекти створення й функціонування системи страхування вкладів досліджувалися низкою економістів. Так, науковцями розглядалися окремі питання страхування вкладів щодо механізму побудови і основних характеристик систем захисту депозитів (Бабенко В., Іщенко О., Потійко Ю.), аналізу зарубіжного досвіду їхнього функціонування (Дрозд О., Сороківська З.) і визначенні можливих напрямків удосконалення української системи гарантування вкладів фізичних осіб (Волощенко Л. та ін.). Разом з тим у юридичній науці проблематика вдосконалення правового регулювання страхування банківських вкладів недостатньо вивчена. Відсутній аналіз судової практики щодо застосування Закону «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб». Тому мета цієї статті полягає у дослідженні правової природи системи страхування банківських вкладів, встановлення місця страхування банківських вкладів у системі права, виявлення співвідношення страхового законодавства й законодавства про страхування вкладів.

Страхування вкладу включає в себе як діяльність спеціалізованих державних установ із гарантування вкладів (обов'язкова форма), так і діяльність страхових компаній, які здійснюють страхування депозитів на власних умовах (добровільна

форма). Перехід більшості країн до обов'язкової участі в системі забезпечення вкладів, у тому числі й України, був обумовлений системними банківськими кризами 80-90-х рр. XX ст., які зачепили як розвинуті країни, так і ті, що розвиваються [3, с. 30]. Нині понад 95 країн уже мають дієві інститути страхування вкладників банківських установ або активно працюють над їх запровадженням та вдосконаленням. Принципові відмінності у побудові системи страхування вкладів зумовлені як соціально-економічним розвитком країн, особливостями банківської діяльності, передумовами запровадження і стратегічними цілями діяльності системи страхування депозитів, так і політичними чинниками.

В Україні запроваджений Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Фонд є державною спеціалізованою установою, яка виконує значну кількість функцій, пов'язаних із формуванням достатнього обсягу фінансових ресурсів, веденням реєстру банків, які є учасниками вітчизняної системи страхування депозитів, та здійсненням моніторингу їх діяльності, виплатою відшкодувань за вкладами у збанкрутілих банках, інформуванням громадськості щодо основних аспектів своєї діяльності тощо. Фонд є економічно самостійною установою, яка не має на меті одержання прибутку. Учасниками Фонду є всі банки-юридичні особи, які зареєстровані в Державному реєстрі банків, та мають банківську ліцензію на право здійснювати банківську діяльність [4]. Включення діяльності по обов'язковому страхуванню вкладів до сфери фінансової діяльності держави, публічна природа майнових відносин із приводу акумулювання, розподілу й використання коштів фонду страхування вкладів обумовлюють можливість віднесення обов'язкового страхування вкладів до публічних послуг.

Такий висновок підтверджується відповідністю діяльності по захисту заощаджень населення ознакам зазначених послуг:

1) розглянутий вид діяльності є суспільно значимим і здійснюється в публічних інтересах;

2) дія системи по страхуванню вкладів поширюється на невизначене коло осіб, оскільки кінцевими споживачами цих послуг є всі фізичні особи, які мають внесок в учасника (тимчасового учасника) Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, незалежно від їхнього волевиявлення;

3) страхування вкладів здійснюється єдиною організацією, якій держава делегувала здійснення частини своїх соціальних функцій. Це обумовлено тим, що така діяльність за своєю специфікою не представляє інтересу для бізнесу, і, отже, у даній сфері суспільної діяльності відсутній й у принципі не може існувати ринок відповідних послуг і конкуренція між їхніми постачальниками;

4) Фонд за здійснення своїх функцій не отримує прибутку, що дозволяє зробити висновок про некомерційний характер страхування вкладів;

5) розглянуті відносини мають ознаку універсальності, тому що Закон, установлюючи умови надання відповідних послуг, гарантує їхнє надання всім суб'єктам, що входять у сферу його дії, незалежно від місця проживання вкладника або знаходження банку на тій або іншій території в межах України. При цьому обсяг надаваних державою гарантій є однаковим; рівним для всіх вкладників.

Крім того, оскільки відносини по страхуванню вкладів виникають із закону, поза волею зацікавлених суб'єктів, а основні параметри системи страхування вкладів установлені публічним актом і не можуть бути змінені учасниками даної системи, то регулювання таких відносин здійснюється переважно імперативним методом.

У той же час страхування вкладів за своєю метою, ознаками і елементами є страхуванням. Так, ознаки, властиві «класичним» страховим відносинам, а також зазначені в ч. 2 ст. 7 Закону «Про страхування» критерії обов'язкового страхування можуть бути застосовні й до страхування банківських вкладів. При цьому страхування банківських вкладів, як майнове страхування, відноситься до спеціального виду обов'язкового страхування майна. Регулювання страхування банківських вкладів має певну специфіку, що дозволяє виділити його із всієї системи традиційного страхування, яка полягає в тому, що:

1) на відносини з обов'язкового страхування вкладів не поширюються положення Закону «Про страхування». Регулювання цих відносин здійснюється на основі спеціально прийнятого для цієї мети Закону «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» переважно імперативним методом;

2) Фонд на відміну від інших страховиків є некомерційною організацією, не включений до реєстру суб'єктів страхової справи й здійснює обов'язкове страхування внесків без відповідної ліцензії;

3) вигодонабувачеві фактично належать тільки права, тоді як всі обов'язки (за винятком сплати страхових внесків) покладаються на страховика, навіть ті, які в традиційному страхуванні лежать на страхувальникові або вигодонабувачеві.

Звідси можна зробити висновок, що система страхування банківських вкладів є міжгалузевим інститутом, що нерозривно поєднує у собі публічно-правові й приватно-правові засади. Даний інститут регулює відносини, що виникають у процесі створення, функціонування системи страхування вкладів, формування й використання її грошового фонду, виплати відшкодування по внесках при настанні страхових випадків, державного контролю за функціонуванням системи страхування вкладів, а також інші відносини, що виникають у цій сфері. При цьому страхування вкладів у тому виді, у якому воно закріплено в законі, має свою особливу правову природу, що не дозволяє ототожнювати її із природою класичного страхування. Будучи способом забезпечення виконання зобов'язання, страхування банківських вкладів є особливим видом державної гарантії.

Крім співвідношення страхового законодавства й законодавства про страхування вкладів, дискусійним залишається питання одночасного існування обов'язкової й іншої форми страхування вкладів громадян. Наприклад, такий «інший спосіб» забезпечення повернення вкладів громадян передбачений, зокрема, ст. 840 ЦК Російської Федерації. Відповідно до цієї статті повернення вкладів громадян банком забезпечується не тільки шляхом здійснюваного відповідно до закону обов'язкового страхування вкладів, а й у передбачених законом випадках іншими способами. Причому окремо зазначається, що способи забезпечення банком повернення вкладів юридичних осіб встановлюються договором банківського вкладу.

При укладанні договору банківського вкладу банк відповідно до ч. 3 ст. 840 ЦК РФ зобов'язаний надати вкладникові інформацію про забезпеченість повернення

вкладу. При невиконанні банком передбачених законом або договором банківського вкладу обов'язків щодо забезпечення повернення вкладу, а також при втраті забезпечення або погіршення його умов вкладникові надається право вимагати від банку негайного повернення суми вкладу, сплати відсотків і відшкодування заподіяних збитків (ч. 4 ст. 840 ЦК РФ [5]).

В Україні позитивні тенденції розвитку вітчизняного депозитного ринку стали можливими переважно завдяки діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, проте, на відміну від Російської Федерації є ряд проблем, на які звертають увагу більшість вчених, що займаються дослідженням цього питання, серед яких:

- поширення дії системи гарантування вкладів лише на захист інтересів фізичних осіб, не враховуючи інтереси фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності та юридичних осіб;

- недостатність джерел формування ресурсів Фонду, оскільки участь держави обмежується разовим внеском, а розмір регулярних є недостатнім;

- обмежені контрольні функції Фонду;

- виконання основних повноважень Фонду здійснюється через різні структури;

- недосконала структура активів Фонду;

- неузгодженість між законами «Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб» та «Про Національний Банк України» стосовно розміщення вільних коштів фонду на депозитних рахунках, оскільки фонд є небанківською установою;

- виникнення проблеми «морального ризику» (moral hazard), коли вкладники і банки перекладають свої ризики на систему страхування депозитів і суспільство, завдаючи значних збитків фінансовому сектору країни тощо [6; 7].

Зазначені проблеми викликані у першу чергу тим, що на відміну від Російської Федерації, у якій основу фінансової системи страхування вкладів становить фонд обов'язкового страхування вкладів, засади формування якого мають витоки із страхування, джерела формування резервного фонду забезпечення повернення вкладів в Україні ґрунтується на податкових ознаках.

Вирішення даних проблем, особливо щодо розширення кола учасників системи страхування вкладів за рахунок включення до неї інших господарчих суб'єктів, поширення страхового захисту на кошти підприємців без утворення юридичної особи і юридичних осіб можливо шляхом запозичення практики законодавчого закріплення недержавної форми страхування вкладів подібно існуючої в Російській Федерації.

І фізичні особи, і індивідуальні підприємці, і юридичні особи мають рівні права вимоги до банку, незалежно від того, виникають вони з договору банківського вкладу або договору банківського рахунку. Зазначені суб'єкти повинні мати рівні можливості для захисту своїх прав, включаючи хоча б мінімальний рівень гарантій по відшкодуванню своїх вкладів.

Маючи дві різні системи забезпечення повернення вкладів, а саме державну й недержавну, вкладники, по-перше, залишали би право вибору банку за собою, по-друге, відбулося розширення переліку учасників подібних відносин. Подібне реформування системи страхування вкладів в Україні дозволило у майбутньому забезпечити надходження тимчасово вільних коштів у банки на депозитні рахунки, і, як наслідок, підсилило стабільність фінансово-кредитної системи у цілому.

Отже з огляду на вказане, на законодавчому рівні для реалізації вищезазначених заходів, враховуючи встановлену природу страхування вкладів як комплексного інституту, необхідно: 1) пар. 3 Гл. 71 ЦК доповнити нормою щодо забезпечення повернення вкладів як фізичних, так і юридичних осіб при укладанні договору банківського вкладу у формі обов'язкового та добровільного страхування; 2) ст. 6 Закону «Про страхування» доповнити таким видом добровільного страхування, як страхування вкладів, при чому встановити, що норми страхового законодавства поширюються на страхування вкладів у частині, що не суперечать Закону України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб».

Список літератури

1. Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 20 вересня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 5. – Ст. 30.
2. Острогляд О. В. Визначення відносин у сфері страхування, що входять у предмет фінансового права / О. В. Острогляд // Право і безпека. – 2010. – № 3 (35). – С. 242-247.
3. Орлюк О. Правові аспекти функціонування системи страхування вкладів / О. Орлюк // Право України. – 2004. – № 11. – С. 29-32.
4. Волощенко Л. М. Система страхування депозитів в Україні: проблеми та шляхи подолання / Л. М. Волощенко, А. С. Вихристюк, А. М. Волощенко // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент». – 2010. – Вип. 5/1. – С. 16-21.
5. Гражданский кодекс РФ. Часть вторая: ФЗ от 26 января 1996 г. в ред. ФЗ от 17 декабря 1999 г. // СЗ РФ. – 1996. – № 5. – Ст. 410; № 34. – Ст. 4025; 1997. – № 43. – Ст. 4903; 1999. – № 51. – Ст. 6288.
6. Глушенко В. В. Система страхування банківських вкладів в Україні – виклики сьогодення / В. В. Глушенко, І. В. Штомпель // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2009. – № 1 (6). – С. 3-8.
7. Дзюблюк О. Оптимізація формування ресурсної бази комерційного банку / О. Дзюблюк // Банківська справа. – 2009. – № 5. – С. 38-42.

Пашнева В. А. Правовая природа страхования банковских вкладов / В. А. Пашнева// Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки. – 2011. – Т. 24 (63). № 2. 2011. – С. 110-114.

В статье исследуется правовая природа системы страхования банковских вкладов, установлено место страхования банковских вкладов в системе права, выявлено соотношение страхового законодательства и законодательства о страховании вкладов.

Ключевые слова: страхование банковского вклада; система страхования банковских вкладов; Фонд гарантирования вкладов физических лиц.

Pashneva V. Legal nature of deposit insurance / V. Pashneva// Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2011. – Vol. 24 (63). № 2. 2011. – P. 110-114.

The article researches the legal nature of bank deposits insurance system. It has determined the place of bank deposits insurance in legal system and revealed the correlation of insurance legislation and deposits insurance legislation.

Keywords: bank deposit insurance; bank deposit insurance system; private deposits. Guarantee Fund.

Поступила в редакцию 26.09.2011 г.